

Sosyolojimizin onur çiçeği

NİLGÜN ÇELEBİ

Mübeccel Kıray kendisini akademi içinde sosyoloji yapmaktan men etmek isteyenlere, yani soluduğu havayı kesmek isteyenlere gururla dikelebilmeye azmini gösterebilmiştir. İnsanın paleoantropolojik evrimi onun için önemlidir, üstelik uğruna kalp krizi geçirecek kadar

Mübeccel Kıray, hakkında en çok yazılan sosyologlarımızdandır. Burada benim yapabileceğim, hayatına kısa bir bakışın ardından onun sosyoloji camiamız içindeki doldurulamaz yerine yeniden dikkatleri çekmektir.

Mübeccel Kıray, Belik soyadıya, 21 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de dünyaya gelir. Anne ve baba tarafı Anadolu'ya 1897 olayları sonunda Girit'ten göçmüşlerdir. Baba mühendis, anne ev hanımıdır. İzmir'de büyüyor, kulağında ailesinin Osmanlı'nın son yıllarından Kurtuluş Savaşı dönemine uzanan zaman panoramasındaki Girit'te, Adana'da, Ege'de yaşadıklarına dair roman tadındaki anıları ile. Öğrencilik hayatı bazen yatılı bazen gündüzlü, babasının memuriyeti nedeniyle Eskişehir, Adana, Ankara, İzmir'deki okullarda geçiyor. İzmir Kız Lisesi mezunu. Nermin Abadan Unat'la o zamandan arkadaşlar. Biyoloji isterken şartlar felsefe okumaya gönül eğdiriyor.

O yılların Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bir de Behice Boran vardır. Boran'ın yanı sıra Muzaffer Şerif'in de ders verdiği DTCF Sosyoloji Şubesi'nden 1944 yılında mezun olur. Hemen doktora başlar. Danışmanı Behice Boran'dır. 1945 yaz sonunda doktorasını bitirir. O yılın ilkbaharında kısa bir süre Çalışma Bakanı Sadi İrmak'ın daveti ile işçilerin hayat seviyeleri üzerine bir araştırma yapmaya başlamıştır. Veri toplamaya çıkılacağı sırada projenin iptal edildiği söylenir, soru formları yok olur. Aynı gün İstanbul'da Tan Gazetesi baskını olur. Bunun üzerine DTCF'den bazı arkadaşlarıyla birlikte bir paragraflık bir tepki metni hazırlarlar. 16 kişinin imzaladığı bu metni İstanbul'daki büyük gazetelere Mübeccel Belik postalamıştır. 1946 başında Behice Boran'ın akademik desteği ile ABD'ye gider. Giderken pasaport polisinden dosyasının epey yüklü olduğunu öğrenmiştir. Bir süre sonra DTCF'deki hocaları için soruşturmalar açıldığını öğrenir. 1950'de ikinci doktorasını, bu kez Sosyal Antropoloji, aldığı ABD'den döner. DTCF'de çalışma umudu yoktur, İstanbul Üniversitesi'nin de kendisine kapalı olduğunu anlar. Edebiyat Fakültesi'nde Hilmi Ziya Ülken ve İktisat Fakültesi'nde Z. Fahri Fındıkoğlu (ve çok daha sonraları da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) ile görüşmeleri sonuçsuz kalacaktır. İki doktoralı Mübeccel Belik İstanbul'da Amerikan Haberler Bürosu'na kültür müşaviri olarak girer. Ne var ki, üniversite kapılarının yüzüne kapanması onun akademik camia içinde sosyoloji yapma arzusunu söndürememiştir. Dışarıdan doçent olmanın ilk adımı olan yabancı dil sınavına girer. Sınavı kaybettiği söylenir. 1952 yılının 12 Ocak'ında Doktor İbrahim Kıray ile evlenir. 1952 yılının 31 Mart'ında ikisi birden tutuklanırlar. İlk 45 günü tecritte yaklaşık 200 kişi ile birlikte mahkemeye çıkarılmaksızın tutuklu kalırlar. Tutuklananların ortak özelliği sol eğilimli olmalarıdır. Arada, mahkemeye çıkarılmak, ne ile suçlandıklarını öğrenmek için 20 gün de açlık grevi yapmışlardır. Açlık greviden en son vazgeçenlerdendir. 20 ay sonra çıkarıldıkları ilk mahkemede tahliye edilirler, ama mahkemeleri devam edecektir.

Tutukluluk sonrası Abbot adlı ilaç şirketinde çalışmaya başlar. İlaç prospektüslerini tercüme eder. Eşi Sivas'ta doktordur. 1957'de kızları Emine dünyaya gelir. İşte, o sırada Mübeccel Kıray, adını Türkiye sosyolojisi içinde değer katına yükselten bir tercihte bulunur. Sorun çözmeye değil bilimsel bilgi üretmeye yönelik, uygulamalı değil temel bilimsel çalışma yapmanın sadece akademik kurum mensubu olan akademisyenlere açık bir yol olmadığını, kurumsal engellerin bilim yapma azmini önleyemeyeceğini gösteren adımı atar. Doçentlik çalışmalarına başlar. Önce,

yabancı dil sınavına yeniden girer, bu kez kazanır. Sonra doçentlik tezini jüriye sunar. Reddedilir. Yılmaz. 1960 yılında ikinci başvurusunda tezi kabul edilir. Kendisine bu azminde destek olanlar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, orada da özellikle lise arkadaşı Nermin Abadan, onun o zamanki eşi Yavuz Abadan, Seha Meray, Fehmi Yavuz ve Sadun Aren'dir. Kıray'ın akademi dışında dahi olsa akademik sosyoloji yapma azmi onu ODTÜ'ye taşır.

1961 yılında ODTÜ Sosyal İlimler Bölümü'nde SOS 101 Sosyolojiye Giriş dersi ile hocalığa adım atar. O yılın yazında Devlet Plânlama Teşkilatı, demir çelik tesisleri kurulmadan hemen önceki Ereğli'nin sosyal yapısını tespit eden bir araştırma yapmasına maddi destek verir. Ünlü Ereğli kitabı bu araştırmanın raporu olarak hazırlanmıştır. Kıray bu arada bir de İmar İskân Bakanlığı desteği ile Söke ve çevresinde turizm ilişkini tanımlar üzerine bir araştırma yapar. Araştırma raporu kitap olarak yayımlanır da. Ama sonra, bakanlık bu kitapları alıp bodrumuna koyar ve bir daha da çıkartmaz.

Mübeccel Kıray'ın ODTÜ yılları hayatının en verimli, kendi ifadesine göre en zevkli dönemidir. Kıray 1960'lar Ankara'sının en renkli 'entelektüel ilgiye dayalı etkileşim ve ilişki ağı'nın merkezi figürü olmuştur. ODTÜ içindeki Sosyoloji, Psikoloji, Şehir ve Bölge Planlama, Kamu Yönetimi birimlerinin elemanları, Türk Sosyal Bilimler Derneği üyeleri, SBF başta olmak üzere Ankara'nın ağırlığı olan akademik çevrelerinin mensupları ile DPT gibi merkezi bürokrasinin etkili ve yetkili kurumlarının yöneticilerinden oluşan bu ağda adeta herkes bir diğerini 'Mübeccel Hanım' üzerinden tanımaktadır. 'Mübeccel Hanım'la birlikte sosyoloji de bir bilgi gövdesi olarak özgün bir kimlik edinmeye başlamıştır. Ankara'daki bu ağın ardında 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ve eşitlikçi açılımların sağladığı güven vardır. ODTÜ'de 1965 yılında bölüm başkanı, 1966 yılında profesör olan Mübeccel Kıray 1967-1968 ders yılında London School of Economics'de konuk öğretim üyesi olarak bulunur. Dönüşünde ülkede yoğunlaşan ve şiddet içermeye başlayan siyasi eylemlerin önemli bir ayağının ODTÜ'ye de uzandığını görür. Olaylar onun bilimsel çalışma yapmadaki hızını kesmez. Bu dönemde Türkiye'deki sosyoloji araştırmaları için örnek bir çalışmayı Örgütlemeyen Kent: İzmir'i yayımlar.

12 Mart darbesi

12 Mart 1971 darbesi ile Ankara'daki canlı entelektüel yaşam hızla kan kaybetmeye başlar. 1961 Anayasası'nın açtığı yolda özgürlükçü ve eşitlikçi fikir ve uygulamalarla yapılaşmakta olan akademik kurumlar, 1971 muhtırasından sonra, özgürlüklerin kısıtlandığı, eşitliklerin yüzeysel ve değişken ölçütlerle değerlendirildiği bir tarzda yapılaştırılmaya çalışılır. 'Sosyal uyanışın fazla ileri gittiği' ileri sürülerek anayasasının özgürlükçü ve eşitlikçi açılımlara yol veren maddeleri ya kaldırılır ya etkisizleştirilir. Bu dönemdeki 'makabline şâmil kanun çıkarma'nın meşruiyetini temellendirmekle başlayan akademisyen kullanma ihtiyacı devşirme akademisyen yetiştirme uygulamasının da itici gücünü oluşturur. Entelektüel çevrelerin soluduğu havanın oksijeni çekilir. 1973 yılına gelindiğinde, Mübeccel Kıray'ın sosyolojiden değil ama sosyolojinin içinde yapıldığı kurumun yeni işleyiş tarzından duyduğu huzursuzluk iyice yükselmiştir; o yıl emekli olur. Turan Güneş'in yardımıyla pasaport alarak İngiltere'ye gider, Morris Ginsberg bursuyla LSE'de incelemelerde

bulunur, ders de verir. Dönüşte 1975 yılından itibaren İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde yarı zamanlı olarak lisansüstü seviyede kent, konut sosyolojisi gibi dersler okutur. 1977 yılı sonbaharında Norveç'e gider, bir dönem Bergen'de Sosyal Antropoloji Bölümü'nde bulunur. Bergen, Oslo ve Tromsø'da bir seri konferanslar verir. Sonradan Marmara Üniversitesi'ne bağlanan İstanbul İktisadi ve Ticarî İlimler Akademisi'nde, Şişli Siyasal Bilgiler'de, İletişim Fakültesi'nde dersler verir. 1985 yılında sağlığı bozulur, 1989 yılında emekli olur. Mübeccel Kıray ODTÜ'den Mustafa Parlar Ödülü, Anadolu Üniversitesi'nden Onursal Doktor Unvanı, Aydınlanma Kadınları Ödülü alır, 1994 yılında Türkiye Bilimler Akademisi'ne Şeref Üyesi olarak seçilir. İlerleyen yıllarda eşi Dr. İbrahim Kıray'ı kaybeder, 7 Kasım 2007'de biz onu kaybederiz.

Mübeccel Kıray'ın hayatı bir bütün olarak incelendiğinde ilk dikkatimizi çeken onun hayatının her döneminde azimli ve gururlu bir kişilik sergilediğidir. Mübeccel Kıray zeki hem de çok zeki bir kadındır. Çok iyi bir sosyologdur. Aynı zamanda azimli ve gururludur. Mübeccel Kıray'ın direndiği, karşısında eğilmediği güçler öyle küçümsenecek, kolaylıkla alt edilecek güçler değildir. Mübeccel Kıray kendisini akademi içinde sosyoloji yapmaktan men etmek isteyenlere, yani soluduğu havayı keserek kendini gerçekleştirme engel olmayı isteyenlere, gururla dikelebilmeye azmini gösterebilmiştir. Mübeccel Kıray sosyoloji camiasının onur çiçeğidir.

Hiç ardına bakmamak

Mübeccel Kıray'ın sosyolojisine hayatı ışığında bakıldığında söylenebilecek olanlar ise şöyle belirtilebilir: Öncelikle, Mübeccel Kıray hayatını sosyolojiye vakfetmiş ilk kadın sosyologumuzdur. Kendisinden önce ilk kadın sosyologumuz olarak kuşkusuz çok değerli bir ad Behice Boran vardır. Behice Boran'ın Toplumsal Yapı Araştırmaları adlı DTCF Yayını olarak yayımlanmış olan kitabı her yaşta sosyoloji öğrencisinin muhakkak okuması gereken gerçek bir baş eserdir. Bu kitap Mübeccel Kıray'ın sosyoloji çalışmalarını değerlendirmek için de okunması gereken bir kitaptır. Ne var ki, Behice Boran DTCF'den ayrıldıktan sonra sosyoloji ile ilişkisini kesmiş ve asıl o 'hiç ardına bakmamış'tır. Mübeccel Kıray ise karşısına çıkan engeller ne olursa olsun, sosyolojiden kopmamış, kendini gerçekleştirme alanı olarak sadece ve sadece sosyolojiyi görmüş, sosyolojiden ayrılmamaya azmetmiş, bu azmini hayatı boyunca gururla taşımıştır. Mübeccel Kıray'ın akademik sosyoloji yapma azmi hiçbir biçimde kurumsal bir gücün güvencesine sahip olmak veya sosyoloji yapıyor muyum gibi görünürken aslında küçük grup hizipçiliği yapmak için kurumsal gücü kullanmak arzusu olarak değerlendirilmemelidir. Mübeccel Kıray akademi dışında kalarak da sosyoloji yapabiliirdi, ama o bu yolu seçmiştir. Bu tavrının iki sebebi olduğunu düşünüyorum. Öncelikle, sosyoloji yapma tarzı olarak Genel Sosyoloji-Metodoloji adını verdiğimiz makro seviyede yapı analizi yaparak kavram-kuram geliştirmeye yönelik sosyoloji alanını seçmesi, yaratıcılığı bu alanda sergileyebileceğini düşünmesi onu bu tercihe itmiş olabilir. Zira bu tarz bir sosyoloji ancak multi disiplinler bir akademik kurum içinde ve öğretici öğreten etkileşiminin rüzgârıyla gerçekleştirilebilirdi. İkinci sebebin ise kendisine kapatılan akademik kurumların kapısını bilgi ve zekâsından aldığı güçle açma yönündeki isteğinin yeğliliği olduğunu

düşünüyorum. Bu kapıların kapatılmasının hiç de öyle kolay olmadığını kanıtlamayı istemiş olabilir. Mübeccel Kıray'ın bilgi ve zekâsını azimle sarmalayarak yürüdüğü bu hayat yolu en az onun sosyolojisi kadar değerlidir; örnek alınması gereken bir yoldur.

Eksiği yok muydu sorusuna yanıt

Sosyolojinin onur çiçeği Mübeccel Kıray'ın sosyolojisine, bilimsel metinleri ışığında baktığımızda ne söyleyebiliriz? Çalıştığı alan içinde gerçekten çok iyidir. Türkiye'deki toplum-merkezli ve veri-yönelimli sosyolojinin kurucusu değil, kurucusu Behice Boran'dır, uygulayıcısı, öğreticisidir, örnek alınacak ustasıdır. Mübeccel Kıray akademik sosyolojinin Kingsley Davis, Wilburt Moore, Neil Smelser, Amitai Etzioni çizgisinde bir temsilcisidir. Onların aktarıcısı değil onların da kavramaya, kavramlaştırmaya çalıştıklarının ne'liğini, nasıl'lığını Türkiye örneğinde, alanda gören, kavrayan, tespit edendir. Mübeccel Kıray'ın eksiği yok mudur? Bunun cevabı bakış açısına, sosyoloji tanımına göre değişir. Sosyolojiyi toplumun bilimi olarak görüyorsanız, toplumu da sanayileşmenin, modernleşmenin, kentleşmenin ulaştığı nihai aşama değilse bile uzun yıllar istikrarını devam ettirecek önemli bir platform olarak düşünüyorsanız o zaman Mübeccel Kıray'ın eksiği söz konusu bile edilemez. Ama sosyolojiyi insanlar arası birliktelikler üzerine söylenen söz olarak görüyorsanız o zaman elbette Mübeccel Kıray'ın sosyolojisinde eksik bulacağınız hususlar olacaktır. Ne gibi? Tarihsel boyutun eksikliği gibi. Mübeccel Kıray sadece özel yaşamında değil bilimsel çalışmalarında da ardına dönüp bakmamıştır. Önceden olan, onun için görevini tamamlamış, işini yapıp bitirip bir kenar çekilmiş olandır. İnsanın paleoantropolojik evrimi onun için önemlidir, üstelik uğruna kalp krizi geçirecek kadar. Kalp krizi geçirmesinin nedeni Leakey'ın kitabını almak için çıktığı merdivenlerdir. Ancak, sosyal alanın analizinde tarihsel boyutun önemi derken kastedilen bu bakaya durum değil fakat bugünün kromozomlarına damgasını vurmuş olan, bugünde yaşayan dündür. Mübeccel Kıray için tarih doğal olarak evrimleşmekte olan toplumların dünlerine ait bilgiler toplamıdır. Bugünün olgusunu yine bugünün diğer olgularıyla etkileşimi içinde analiz etmiş, bugünün olgularının bulunulan evrimsel aşamaya uyumlayan yönlerini tespit ederek onların 'mainstream' olgular sistematiğine dahil oluşunun mekanizmalarını göstermek istemiştir. Bana göre, analizlerine sosyal yapıda içkin olan tarihi de katmış olsaydı çok daha iyi olurdu. O zaman ne kültürü evrimleşen aşamaların açıklanmasına kısıtım zorunda kalacaktı ne de olgunun tatminkâr açıklanışının yolunun 'mainstream'le karşılaştırma yapmaktan geçtiğini düşünmek durumunda kalacaktı. Zira, o tatminkâr açıklamaya ancak incelenen olguya bir geniş zamandan, bir geniş mekândan bakarak ulaşabiliriz. Böyle diyoruz ama şu soru da akla gelmiyor değil: Mübeccel Kıray yapı analizlerinde görünenin ardına baksaydı bu arda bakışlar bir adım sonra onu özel hayatında da ardına bakmaya yöneltir, ardına baktığında karşısına çıkacak olan acılar gölü onun bugünkü azmini sürdürebilmesine engel teşkil etmez miydi? Kim bilir, belki de ardına hiç bakmamasıdır, onun azmini gururla sürdürmesine sebep olan.

Prof. Dr. Nilgün Çelebi:
Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
Öğretim Üyesi ve Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi Fen-Ed. Fakültesi Dekanı